

TEME

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 49
Godina XXV
Maj, 2020.
[str. 13-24]

© Monos 2020

Činjenice o Bleiburgu

Edin Šaković

Ovaj pregledni članak, nastao na temelju relevantne naučne literature, donosi najosnovnije podatke i činjenice o masovnom zločinu koji se u historiografiji označava generalnim pojmom Bleiburg. Radilo se o una-prijed planiranom i sistematski izvedenom zločinu strahovitih raz-mjera, u kojem je, bez suda i zakona, surovo pobijeno najmanje 80.000 ljudi. Bleiburški pokolj je samo dio sistematskih represalija, nasilja i terora jugoslavenskih komunista, koji su u borbi za uspostavu apso-lutne vlasti i sprovođenje revolucije nastojali eliminirati što je moguće veći broj svojih stvarnih i potencijalnih političkih protivnika. Masovne vansudske likvidacije i smaknuća, kakve su se dešavale širom Jugosla-vije, bile su sastavni dio takve politike. Sve to je bio hladno proračunat i planiran ideološki motiviran čin. Tvrdnje o ekscesnoj naravi zločina i osvete kao primarnom motivu ne mogu izdržati kritički historiografski sud. Historijske činjenice o Bleiburškom zločinu ne treba promatrati kroz prizmu političkih manipulacija i zloupotreba tog zločina. Niti je-dan zločin tih razmjera nije pošteđen zloupotreba i mitomanije. Irele-vantno je, u tom pogledu, pitanje načina i forme komemoracija i drugih manifestacija javnoga sjećanja, političkih poruka i simbolike. Te forme i ti sadržaji mogu biti izloženi kritici. Ali negirati i osporavati sam zlo-čin i dovoditi u pitanje temeljno ljudsko i civilizacijsko pravo žrtava na sjećanje – van svake je pameti i moralnih obzira.

Ključne riječi: Bleiburg; Bleiburški zločin; historiografija; 1945; Ju-goslavija; NDH; Slovenija; Hrvatska; Srbija; Bosna i Hercegovina; ko-munistički zločini; revolucionarno nasilje; teror; Tezno; Huda Jama; žrtve; stradalnici; Bošnjaci.

U maju ove godine navršilo se ravnih 75. godina od tragič-nih događaja koji se u historiografiji označavaju pojmom Blei-burg, Bleiburški zločin ili Bleiburški pokolj.

Ti događaji, koji su se u samoj završnici Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću zbili na širem prostoru austrij-sko-slovenske granice, teritoriju Slovenije, kao i na tlu drugih jugoslavenskih republika, bili su skoro tokom čitavog perioda socijalističke Jugoslavije prikriveni nametnutim velom šutnje. O njima se pisalo i javno govorilo tek u emigraciji. Poslije de-mokratskih promjena, pitanje Bleiburga i uopće komunističkog revolucionarnog nasilja sve više prodire u javnost, postajući predmetom objektivnih naučnih istraživanja: osobito u Slove-

TEME

niji, zatim Hrvatskoj, a posljednjih desetak godina i u Srbiji. Što se tiče Bosne i Hercegovine, ova zemlja, nažalost, i u tome uveliko zaostaje za svojim susjedima – u samim istraživanjima, ali i u suočavanju sa tim neugodnim poglavljem historije ovih zemalja.

U Bosni i Hercegovini, tačnije u onim njenim dijelovima gdje u većini žive Bošnjaci – pitanje Bleiburga i poslijeratnih stradanja još uvijek je tabu-tema. Da je to tako, pokazali su javni istupi i reakcije u povodu vjerske komemoracije održane za žrtve Bleiburga u Sarajevu. Ti istupi su mahom bili krajnje paušalni, tendenciozni, ideološki ostrašćeni, duboko ispolitizirani... Ali, uza sve to, i potpuno ignorantski, s očiglednim “nepoznavanjem” ili bolje reći fanatičnim neuvježavanjem, neprihvatanjem i negiranjem elementarnih činjenica.

To je poražavajuće čak i za nakaradno bosanskohercegovačko, odnosno bošnjačko društvo – odavno utonulo u sveopću korupciju, devalvaciju obrazovanja i nauke, nespitanu mitomaniju i potpuni intelektualni autizam. Porazavajuće je posebno u moralnom smislu, jer – kada je Bleiburg u pitanju, uistinu se radilo o *zločinu*, i to zločinu sa više desetina hiljada žrtava. To nije ničije mišljenje ili stav, to su naprosto historijske činjenice.

Od zajednice koja je i sama pretrpjela masovne, organizirane zločine u bliskoj prošlosti, ali koja se i svakodnevno suočava sa različitim pokušajima negiranja, osporavanja ili umanjivanja razmjera tih zločina – očekivao bi se barem minimum neke empatije. Ali to je za neke druge analize.

Kao historičar, koji je i neposredno istraživao stradanja i žrtve onoga što se naziva Bleiburškim zločinom (makar i unutar jedne lokalne zajednice), ovim tekstom – na osnovu relevantne naučne i stručne literature – želim ukazati na neke *elementarne historijske činjenice*, dakle na ono što je nauka i struka na osnovu historijskih izvora jasno utvrdila.

Tekst koji slijedi nastao je na prijedlog i zamolbu urednika web-portala “Bosanska misao” (na kome je objavljen 16. 05. 2020. godine). Istoga dana, uz dozvolu autora, prenesen je i na web-portal Dialogos.ba. Ovdje se donosi u formi u kojoj je i prvobitno objavljen, s neznatnim izmjenama. Sam tekst je, inače, pisan u formi preglednog rada, bez izravnih referenci na izvore i literaturu, odnosno tzv. naučnog aparata. Na kraju je, međutim, priložen dodatak u kome je navedena temeljna literatura o Bleiburškom zločinu. Ovaj pregled je i nastao na temelju navedene literature, kao svojevrsan sažetak i mala sinteza najosnovnijih, naučno-utemeljenih saznanja i činjenica.

Progovorimo, dakle, o činjenicama – sviđale se one danas nekome ili ne.

ŠTA JE, USTVARI, BLEIBURG?

Pojmom *Bleiburški zločin* ili jednostavno *Bleiburg* u historiografiji se označavaju stradanja zarobljenih pripadnika poraženih vojnih formacija i dijela izbjeglih civila, koji su se u strahu povlačili ispred pobjedničke Jugoslavenske armije prema Austriji, u namjeri da se predaju snagama Zapadnih saveznika. Dio njih je zarobljen već u toku povlačenja; dio se u polju kod Bleiburga (na jugu Austrije, uz granicu sa Slovenijom) predao Jugoslavenskoj armiji, nakon što su Britanci odbili prihvatiti njihovu predaju. Oni koji su se prethodno uspjeli predati Britancima također su izručeni jugoslavenskim vlastima. Zarobljenici su sprovedeni u logore na području Slovenije, gdje je vršena njihova gruba selekcija. Najveći dio je odmah pogubljen, na brojnim većim ili manjim stratištima, dok je ostatak (uglavnom mlađi zarobljenici) u tzv. marševima smrti potjeran u različite logore širom Jugoslavije, uz teška stradanja, mučenja i brojna pojedinačna ili masovna ubistva. Veći dio preživjelih je zadržan na prisilnom radu (gdje su mnogi podlegli nehumanim uvjetima), dok je dio najmlađih zarobljenika

mobiliziran u jedinice Jugoslavenske armije i zadržan na služenju vojnog roka.

Žrtve i stradalnici Bleiburga bili su većinom pripadnici različitih vojnih formacija: oružanih snaga Nezavisne države Hrvatske (NDH), uključujući i bošnjačko-muslimanske milicije (tzv. zeleni kadar), zatim Slovenskog domobranstva, njemačkih legionarskih jedinica, srpskih i crnogorskih četnika itd. Najveći dio njih bili su po sili zakona ili neposrednom prinudom mobilisani, bez vlastite volje ili izbora. Značajan broj žrtava činili su izbjegli civili, uključujući žene i djecu.

KOLIKO JE LJUDI STRADALO?

Ukupan broj žrtava veoma je teško, pa vjerovatno i nemoguće precizno ustanoviti. Postoje samo različite procjene. One se kreću od negacionističkih tvrdnji o par hiljada ili čak par stotina stradalih, pa sve do mitomanskih pretjerivanja sa stotinama hiljada navodnih žrtava. Po mišljenju većeg broja istraživača, najrealnijom se čini brojčana procjena švicarsko-austrijskog historičara Michaela Portmanna, da ukupan broj žrtava Bleiburškog zločina iznosi oko 80.000 ljudi. Istina, s obzirom na novija istraživanja masovnih grobnica, posebno u Sloveniji, neki drže da bi taj broj mogao biti i veći, ali da vjerovatno ne prelazi 100.000 žrtava. Procenualno, najveći broj stradalih su Hrvati, zatim Slovenci, Bošnjaci, Srbi, Crnogorci, Nijemci i drugi.

Većina od ukupnog broja žrtava pogubljeni su u masovnim egzekucijama, vanskudski, bez ikakvog pokušaja ustanovljenja bilo kakve krivice, protivno svim pravnim normama i ljudskim obzirima. Ubijeni su, a njihova su tijela zatrpana u masovne grobnice, bačena u kraške ponore ili zazidana u napuštena rudarska okna. Grobnice i grobišta su na različite načine prikrivana, a zločin je sistematski skrivan, prešućivan i, u novije vrijeme, negiran.

Imajući u vidu sve te činjenice – pitanje samoga broja ubijenih i nije pitanje od primarnog značaja.

BOŠNJAČKE ŽRTVE BLEIBURGA

Kada je riječ o Bošnjacima, muslimanima s područja Bosne i Hercegovine i Sandžaka – pripadnicima oružanih snaga NDH, muslimanskih milicija i njemačkih legionarskih jedinica, te izbjeglih bošnjačkih civila – za sada je veoma teško pouzdano kazati koliko ih je stradalo u okviru Bleiburškog zločina. Procjene se kreću od nekoliko hiljada do dvadesetak hiljada.

Nažalost, sistematskih istraživanja stradanja Bošnjaka i ukupnog broja bošnjačkih žrtava u okviru Bleiburškog zločina nije bilo. Izuzetak su manje lokalne sredine poput Gračanice, u kojoj je prije desetak-petnaest godina vršeno istraživanje ljudskih gubitaka, čiji rezultati mogu biti ilustrativni.

Tom prilikom su, u dvadesetak seoskih naselja na području općine (danas grada) Gračanica, prikupljeni poimenični podaci za 744 u ratu stradale osobe (vojnici i civili), od čega je njih 382 (dakle, više od pola) život izgubilo u kontekstu Bleiburškog zločina. Među njima su i jedna žena, te deseterica maloljetnika. Prave razmjere tragedije ogleđaju se na primjeru Piskavice, sela koje je pred Drugi svjetski rat imalo svega 45 kuća i 182 stanovnika: na Bleiburgu su stradala dvadeseterica stanovnika ovoga naselja. Naknadnim se provjerama i saznanjima došlo do imena većeg broja stradalnika koji nisu bili prvobitno evidentirani, dok se preliminarni i nepotpuni podaci za Gračanicu, gradsko središte (gdje je istraživanje iz niza objektivnih razloga bilo znatno teže) – objavljuju tek u ovome broju "Gračaničkog glasnika". Dopune i korekcije za prethodno objavljene spiskove, pak, planirane su za naredni ili jedan od narednih brojeva ovog časopisa. No, u ovom trenutku, ukupan broj žrtava u okviru Bleiburškog zločina s područja općine/grada Gračanice može se okvirno procijeniti na

oko 450 do 500 osoba. Prema nekim drugim istraživanjima i saznanjima, slične razmjere stradanja (kada je u pitanju broj žrtava u odnosu na broj stanovnika i ukupan broj u ratu stradalih) susreću se i u naseljima susjednih gradova i općina (Doboj Istok, Srebrenik, Lukavac itd.) – iz svakog sela po par desetina, a u onim većim i više..

Treba naglasiti da su ogromna većina stradalih sa ovoga područja bili pripadnici lokalnih, milicijskih jedinica (poput tzv. zelenog kadra), koje su formalno pripadale oružanim snagama NDH. Uloga tih jedinica bila je prvenstveno teritorijalna, defanzivna i odbrambena. Na širem području Gračаницe, također, tokom Drugoga svjetskog rata gotovo da i nije bilo težih slučajeva ratnih zločina počinjenih od strane pripadnika tih jedinica, domaćih ljudi, s izuzetkom manjih, ekscenčnih pojava. A pogotovu nije bilo masovnih ubistava, pokolja niti težih stradanja civilnog stanovništva. Pa ipak, pripadnici tih jedinica, koji su, zahvaćeni stihijom, krenuli u *odstupanje*, masovno su ubijani – bez suda, zakona... i pravde.

KARAKTER ZLOČINA

U pravnome pogledu, događaji koji se označavaju pojmom Bleiburg nedvosmisleno predstavljaju ratne zločine – u svjetlu tada važećih međunarodnih pravnih propisa, poput Haških konvencija iz 1889. i 1907. godine, te Ženevske konvencije iz 1929. godine. Potpisnice i ugovorne snage Ženevske konvencije su, inače, bile i Nezavisna Država Hrvatska, i Demokratska Federativna Jugoslavija, i Velika Britanija, koja je protivpravno izručila veće skupine zarobljenika čiju je predaju prethodno prihvatila. Zločini i egzekucije ratnih zarobljenika koji su uslijedili predstavljaju teške povrede spomenutih konvencija i nesumnjiv ratni zločin, za koji je odgovorna jugoslavenska strana.

Brojni prikupljeni dokazi – i arhivska građa, prvenstveno ona, koja potiče od Jugoslavenske armije i komunističkih organa,

i iskazi preživjelih svjedoka, i svjedočanstva pojedinih izvršitelja zločina koji su se odvažili o svemu progovoriti, naposljetku i forenzički dokazi (otvorene, istražene i ekshumirane masovne grobnice) – sve to nedvojbeno upućuje na činjenicu i da se radilo o *unaprijed planiranom i sistematski izvršenom zločinu*, u čijoj realizaciji su učestvovala različite odabrane jedinice i strukture jugoslavenskog vojnog i sigurnosnog aparata, predvođenog Komunističkom partijom Jugoslavije.

Razmjera zločina, način kako su vršena sprovođenja, selekcije i pogubljenja ljudi, skrivanje tijela i prikrivanje tragova zločina, s obzirom na ukupan broj angažiranih izvršitelja, neposrednih egzekutora, obezbjeđenje, logistiku... – sve to ukazuje na činjenicu da je Bleiburški zločin osmišljen, isplaniran i koordiniran s najvišeg nivoa, te se ni u kojem slučaju ne može govoriti o nekakvim incidentima, ekscesima, djelovanju “na svoju ruku” niti samovolji pojedinih jedinica ili njihovih komandanata.

TEZNO, KOČEVSKI ROG, HUDAJAMA...

Na prostoru Republike Slovenije, do 2009. godine, radom posebne državne komisije za otkrivanje prikrivenih grobišta, ustanovljena je ukupno 581 masovna grobnica. Više od hiljadu masovnih grobnica rasijano je po teritoriju Hrvatske, Srbije, te Bosne i Hercegovine. Istraživanje i ekshumacija masovnih grobnica u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji vršeno je na institucionalan način, u okviru državnih institucija i radnih tijela.

Mali broj grobnica za sada je cjelovito istražen. Jedna od takvih je nekadašnji tenkovski rov u šumi Tezno pokraj Maribora, gdje su na oko 70 m širine iskopani posmrtni ostaci 1179 osoba. Kasnija sondiranja su pokazala da se ljudski ostaci nalaze na skoro čitav kilometar dužine rova, pretvorenog u masovnu grobnicu. Procjenjuje se da ona krije tijela najmanje 15.000 žrtava. Kraške jame Kočevskog Roga, uz Tezno najvećeg

stratišta, po pretpostavci, kriju par desetaka hiljada žrtava. Napuštena rudarska jama Barbarin rov u Hudoj Jami kod Laškog, paradigma je Bleiburškog zločina: tu je otkriveno 1.416 ljudskih tijela, zazidanih višestrukim pregradama u napuštena okna. Mnogi od njih su, prema forenzičkim izvještajima, bili živi u trenutku kada su zazidani, a među njima su pronađena i tijela invalida, kao i velikog broja žena...

Jezivih primjera ima i drugdje. Zloglasna jama Jazovka na Žumberku, u Hrvatskoj, krije tijela više od četiri stotine invalida i ranjenika, te bolničkog osoblja i časnih sestara, koji su odvedeni iz zagrebačkih bolnica i surovo pobijeni. U Gračanicima kod Zagreba, u jednoj od sedam grobnica (iz kojih je ekshumirano 295 žrtava) nađena su tijela 30 maloljetnika, učenika jedne kadetske škole. U jednoj od 23 jame u Macelju, u kojima su nađeni ostaci 1163 osobe, pronađena su i tijela 25 svećenika...

Sve te masovne grobnice bile su skrivene, svi tragovi izbrisani, potpuna šutnja nametnuta. Ubijenim je bio namijenjen *damnatio memoriae*.

“SVE SVRŠITE U PRVIM DANIMA”

Danas se pouzdano zna da je neposredan organizator vansudskih egzekucija bila OZN-a (Odjeljenje za zaštitu naroda), jugoslavenska komunistička tajna policija, formirana još u maju 1944. godine. Neposredni izvršitelji najčešće je bio Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ), osnovan u avgustu 1944. godine. U egzekucijama su sudjelovali i odabrani dijelovi regularnih jedinica Jugoslavenske armije. O svemu tome, detaljne su obavijesti dali neki od neposrednih organizatora egzekucija, poput majora Sime Dubajića (koji je zapovijedao pogubljenjima u Kočevskom Rogu), ili pak Zdenka Zavadlava, zamjenika načelnika OZN-e za područje Maribora. O tome su progovarali i obični vojnici koji su se našli u streljačkim vodovima. A sve to potvrđuju i sačuvani ar-

hivski dokumenti. Citirat ćemo neke od njih, objavljene u zborniku dokumenata kojeg je 2005. godine izdao Hrvatski institut za povijest.

“Sve i druga lica koje brigade budu hvatale i upućivale diviziji, uzimati u postupak i prečišćavati”, stoji u nalogu OZN-e 1. jugoslavenske armije od 6. maja 1945., uz uputu da zarobljenike treba “čistiti” na licu mesta. *“Oficire čistite sve redom”,* nalaže se dalje, *“osim ako za nekoga dobijete od OZN-e ili partije da ga ne treba likvidirati... Uopšte u čišćenju treba biti energičan i nemilosrdan.”*

Kako se to “čišćenje” odvijalo, svjedoče dokumenti pojedinih jedinica Jugoslavenske armije. U depešama 15. majevičke NOU brigade od 20. do 22. maja stoji: *“Brigada je stigla dvadesetog u 6 sati. Povezani smo sa O.Z.N.-om. Zadatak naše brigade je likvidacija četnika i Ustaša kojih ima dve i po hiljade... Danas smo nastavili sa streljanjem... Nalazimo se na istoj prostoriji. U toku celog dana radili smo isto što i juče (likvidacija)”*. U Operativnom dnevniku III. bataljona 6. istočnobosanske NOU brigade zapisano je: *“23. maj 1945. Po naređenju štaba naše brigade, bataljon je imao zadatak likvidiranje narodnih izdajnika. Zbog izvršavanja postavljenog zadatka nije se nikakav rad odvijao u toku dana... 24. maj 1945. Kao i prošlog dana bataljon je imao isti zadatak... 25. maj 1945. Kao i prošlog dana bataljon je imao isti zadatak...”*

Višednevne vansudske likvidacije zarobljenika oslikavaju strašnu dinamiku zločina. Znakovite su, međutim, direktive dvojice istaknutih članova jugoslavenskog vojnog i političkog vrha. Aleksandar Ranković, šef komunističkog sigurnosnog aparata i u to vrijeme desna ruka maršala Tita, pisao je 15. maja u ime Vrhovnog štaba OZN-i za Hrvatsku, izražavajući nezadovoljstvo slabim rezultatima u “streljanju bandita”. U direktivi se, između ostalog, podcrtava: *“Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u pr-*

vim danima. "Postoji i jedna slična depeša Edvarda Kardelja, od 25. juna 1945. – dakle četrdeset dana po otpočinjanju masovnih likvidacija, u kojoj se najavljuje skoro proglašenje opće amnestije i podcrtava: "Nemate... nikakvog razloga biti tako spori u čišćenju kao do sad."

POVIJESNI KONTEKST ZLOČINA I POKUŠAJI OBJAŠNJENJA

Da bi se Bleiburški zločin na ispravan način razumio, potrebno ga je sagledati u širem povijesnom kontekstu. Taj zločin se desio u završnici rata i neposredno nakon rata, rata koji je na jugoslavenskim prostorima bio izuzetno težak i krvav. Uz zločine užasnih razmjera, bio je to i građanski rat, u kome su sukobi bjesnili kako na ideološko-političkoj, tako i na nacionalnoj osnovi. Da li je i u kojoj mjeri Bleiburški zločin bio posljedica tih razdora? Da li je i u kojoj mjeri bio posljedica prethodno izvršenih zločina? Pitanja su to koja itekako utječu na historiografsku prosudbu.

U široj javnosti, ali i kod nekih istraživača i historičara mogu se susresti teze po kojima je Bleiburg bio nacionalno motiviran zločin, usmjeren posebno protiv Hrvata, koji su procentualno i najveće žrtve. Bleiburg neki tumače i kao genocid nad Hrvatima, štaviše – kao "hrvatski holokaust". Već sama činjenica da su među stradalima pripadnici različitih naroda i različitih vojnih formacija govori da su takva stajališta (koja su, inače, dominirala u literaturi publiciranoj od hrvatske emigracije) potpuno neutemeljena.

S druge strane, pak, nastoji se dokazati da je Bleiburški zločin, ustvari, predstavljao niz osvetničkih incidenata koji su bili izravna posljedica ranijih zločina NDH i ustaškog režima, ali i sastavni dio retribucija kakve su, navodno, bile uobičajene u cijeloj Evropi u tom vremenu. Razmjere zločina se, pri tome nastoje, umanjiti, a odgovornost jugoslavenskog državnog i partijskog vrha potpuno negirati. Ovakvi stavovi su, očekivano, prisutni među pojedincima i organizacijama ideološki i poli-

tički vezanim uz jugoslavensko komunističko naslijeđe (osobito onima koje se nazivaju "antifašističkim"), za koje je karakterističan i dosta isključiv stav prema neistomišljenicima – koji se u nedostatku argumenata često optužuju za "revizionizam", "neofašizam", "ustaštvo" i sl.

Za razliku od Jugoslavije, politika retribucije i kažnjavanja ratnih zločinaca i kolaboracionista u demokratskim državama Evrope zasnivala se na pravu i zakonu, te provodila sudskim i administrativnim mjerama. Smrtna kazna je u pravilu izricana za najteže zločine, nakon sudskog i dokaznog postupka. Pojave vansudskih likvidacija bile su incidentne i uglavnom vezane uz određene skupine gerile i pokreta otpora, u kratkome, prijelaznom vremenu do uspostave demokratske vlasti. U Jugoslaviji, na drugoj strani (kao i u Sovjetskom Savezu, čiji su model jugoslavenski komunisti tada slijepo slijedili) – masovne egzekucije, u pravilu bez suda i izvođenja dokaza, organizirala je sama državna vlast. Pravdati Bleiburški zločin na način – "i drugi su to radili", dakle, nema smisla.

Povezivati Bleiburški zločin sa ranijim zločinima, osobito onima za koje je odgovoran ustaški režim može se tumačiti kao suprotan pokušaj opravdavanja – jednako kao i dovođenje ovog zločina u kontekst nekakvog "kažnjavanja" za zločine ustaša. U ukupnoj masi od stotinjak hiljada pripadnika oružanih snaga NDH, pripadnici elitnih ustaških postrojbi činili su apsolutnu manjinu. Broj istinskih ratnih zločinaca, koji bi i pred redovnim sudovima u demokratskim zemljama dobili najteže kazne – bio je vjerovatno još manji. A što se tiče kolektivnog "kažnjavanja" – one koji bi Bleiburški zločin umanjivali ili pravdali na takav način – treba podsjetiti da krivična odgovornost ne može biti kolektivna. Dovoditi Bleiburški zločin u vezu sa, recimo, Jasenovcem i pokušavati ga opravdati kroz insinuiranje kolektivne krivice stradalnicima i žrtvama zbog zločina ustaškog režima samo je po sebi neutemeljeno, jer jedan se zločin ne može pravdati drugim.

Teza o osveti i kolektivnom kažnjavanju je, bez obzira na to, veoma upitna. Osveta kao lični motiv vjerovatno je vodila brojne pojedince koji su uzimali učešća u zločinu, ali već smo naglasili da Bleiburg nije bio niz osvetničkih ekscesa, već dobro isplaniran i sistematski izvršen zločin. S druge strane, iz brojnih se dokumenata vidi da su optužbe ili sumnja za ratne zločine bili samo jedan, ako ne i sporedni kriterij u odabiranju zarobljenika za "čišćenje": gledalo se puno toga drugog, od vojne formacije, roda, čina, godine mobilizacije, pa do godišta dotičnog.

KOJA JE, DAKLE, POZADINA SAMOGA BLEIBURGA I KAKO OBJASNITI Taj ZLOČIN?

Ono što se naziva Bleiburgom predstavlja, zapravo, samo jedan segment ukupnih represalija i revolucionarnog nasilja jugoslovenskih komunista, koji su se, predvodeći Narodnooslobodilačku borbu, uporedo borili i za preuzimanje apsolutne vlasti u poslijeratnoj Jugoslaviji, uspostavu jednopartijskog komunističkog režima, te izgradnju socijalističkog društveno-ekonomskog poretka.

U toj svojoj borbi, komunisti su se obračunavali sa svim stvarnim, pretpostavljenim i potencijalnim ideološkim i političkim protivnicima, tačnije sa svim ljudima i skupinama za koje se znalo ili pretpostavljalo da će biti ili bi mogli biti smetnja u izgradnji nove vlasti. Prva faza u tom obračunu uvijek su bile masovne, vansudske likvidacije. Kasnije će uslijediti namješteni sudski procesi sa smrtnim kaznama i dugotrajnom robijom, konfiskacija imovine i druge represivne mjere. Posebno treba spomenuti sistematsko etničko čišćenje njemačke nacionalne manjine s područja Jugoslavije, u kome je pola miliona etničkih Nijemaca (Folksdojčera) protjerano iz Jugoslavije, a skoro 60.000 ih je izgubilo život u logorima – od toga, više od 25.000 žena i blizu 6.000 djece, mlađe od 14 godina. Ukupan broj žrtava revolucionarnog nasilja na području Ju-

goslavije procjenjuje se na oko 180.000 ljudi (prema M. Portmannu).

Bleiburškom zločinu su prethodile masovne likvidacije u drugim krajevima Jugoslavije, u mjestima i područjima koja su partizanske jedinice prethodno oslobodile. Naličje pobjede antifašističkih snaga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (kasnije Jugoslavenske armije) redovito su bile komunističke akcije "čišćenja" u režiji OZN-e, te sprovedbi KNOJ-a i odabranih likvidatorskih odreda. Obimna izvorna građa, od arhivskih dokumenata preko memoaristike, pa sve do forenzičkih dokaza, potvrđuje da je to bio dobro "uhodan" sistem. U novije vrijeme, temeljito su istražene likvidacije na području Beograda i Srbije, koje su se dešavale od jeseni 1944. godine, gdje su među arhivskom građom sigurnosnih službi, pronađeni čak i OZN-ini poimenični spiskovi strijeljanih građana.

Takvi su se postupci dešavali i u oslobođenim gradovima i mjestima Bosne i Hercegovine. Vrijedi istaknuti istraživanja publiciste Nihada Halilbegovića, koji na osnovu iskaza svjedoka donosi podatke o masovnim ubistvima i grobnicama na području Sarajeva. Može se spomenuti i težak zločin partizanskih jedinica koji se zbio nakon oslobađanja Doboja, kada je, radi navodne mobilizacije, sakupljeno više stotina mladića i dječaka, civila, koji su potom pobijeni. Bio je to, inače, jedan od rijetkih zločina o kome se javno progovorilo još za vrijeme socijalističke Jugoslavije (sredinom 1980-tih godina na to je, kao na "grešku", ukazao i Dedo Trampić, poznati dobojski komunist).

U svakom slučaju, komunistička praksa "obračuna s narodnim neprijateljima" i masovnih likvidacija u oslobođenim krajevima sigurno je potaknula izbjeglički val među pripadnicima oružanih snaga NDH u rasulu, kao i među civilima. Dakle, oni koji postavljaju pitanje – "A zašto su bježali ako nisu bili krivi?" – odgovor mogu i sami naslutiti.

ODGOVORNOST DRŽAVNOG I PARTIJSKOG VRHA

U svemu ovome, postavlja se pitanje odgovornosti maršala Josipa Broza Tita, koji se nalazio na čelu političkog i partijskog vodstva. Među arhivskom građom sačuvana je njegova zapovijed od 14. maja 1945. godine, u kojoj je naređeno da se po svaku cijenu spriječi ubijanje ratnih zarobljenika i uhapšenika. Neki istraživači, istina, sumnjaju u autentičnost tog dokumenta. No, bez obzira na to, ono što se u narednim danima, sedmicama i mjesecima dešavalo pokazuje da je ta zapovijed, ako je i autentična, bila samo "za vanjsku upotrebu" i od samog početka mrtvo slovo na papiru.

Imajući u vidu organizaciju i strukturu sistema, te hijerarhiju partijske organizacije komunista – svaka pretpostavka da se takav jedan organiziran zločin mogao desiti bez znanja i odobrenja Centralnog komiteta na čelu s Titom ne samo da nije utemeljena, već je i potpuno apsurdna. Naposljetku, čak i da Tito nije znao – ili se nije puno ni interesirao za ono što se dešavalo majskih dana 1945. godine, ostaje činjenica da nakon svega, nikada ni na koji način nije poduzeo ništa da ikoga kazni ili da se barem na bilo kakav način od svega toga ogradi. Naprotiv, neposredno nakon prvoga vala masovnih likvidacija, u svom govoru održanom u Ljubljani, 27. maja 1945. godine (koji je, potom, prenesen i u štampi), jasno je i nedvosmisleno kazao: *"Što se tiče ovih izdajnika koji su se našli unutar naše zemlje, u svakom narodu posebice – to je stvar prošlosti. Ruka pravde, ruka osvetnice našeg naroda dostigla ih je već ogromnu većinu, a samo manji dio uspio je pobjeći pod krilo pokrovitelja van naše zemlje."*

Pametnome dovoljno.

ZAKLJUČAK

Dugogodišnji istraživački rad i historografski naponi su dali veoma značajne rezultate u spoznaji i razumijevanju povijesnog fenomena kojeg nazivamo Bleiburgom.

Naravno, kao i svaki istraživački problem, i tema Bleiburga nije niti može biti zaključena i sigurno je da će buduća istraživanja u mnogome proširiti ta saznanja.

Međutim, neke naučno utvrđene činjenice su neupitne:

- Ono što se označava kao Bleiburški zločin ili Bleiburg i što se dešavalo od maja do avgusta 1945. bilo je unaprijed planiran i sistematski izvršen **zločin** strahovitih razmjera, u kome je, bez suda i zakona, surovo pobijeno najmanje 80.000 ljudi.

- Bleiburški zločin je dio sistematskih represalija kojima su pobjednički komunisti nastojali u prvim danima svoje vlasti fizički eliminirati što je moguće veći broj svojih stvarnih i potencijalnih političkih protivnika. Bio je to hladno proračunat i planiran čin, primarno ideološki motiviran.

- Tvrdnje o ekscesnoj naravi zločina i osveti kao primarnom motivu, odnosno Bleiburškom zločinu kao zločinu odmazde za prethodno počinjene zločine ustaškog režima, kao i zločine drugih kolaboracionističkih snaga – ne mogu izdržati kritički historiografski sud.

Historijske činjenice o Bleiburškom zločinu ne treba promatrati kroz prizmu političkih manipulacija i zloupotreba tog zločina. Niti jedan zločin tih razmjera nije pošteđen zloupotreba i mitomanije. Irelevantno je, u tom pogledu, pitanje načina i forme komemoracija i drugih manifestacija javnoga sjećanja, političkih poruka i simbolike. Te forme i ti sadržaji mogu biti izloženi kritici. Ali negirati i osporavati sam zločin i dovesti u pitanje temeljno ljudsko i civilizacijsko pravo žrtava na sjećanje – van svake je pamei i moralnih obzira.

Zadatak historije, kao nauke i struke, jeste da ustanovi činjenice, da ih protumači u kontekstu vremena u kome su se zbile, te da objasni njihovu uzročno-posljedičnu vezu. U tom smislu, historija je svoj zadatak u pogledu onoga što nazivamo Bleiburgom ili Bleiburškim zločinom već odavno ispunila.

Činjenice su već poznate, jasne, objašnjene i objavljene, prezentirane – i svakome dostupne.

Kako će jedno društvo reagirati na te činjenice – ovisi o mnogo čemu. U prvome redu, od građanske i demokratske osviještenosti tog društva, ali i civilizacijske zrelosti. Sudeći po javnim istupima kojima smo ovoga kasnog proljeća u Bosni svjedočili – ta zrelost je daleko od nas. Kako se čini, bosanskohercegovačko, ili pravije rečeno, bošnjačko društvo u tom smislu nije odmaklo dalje od puberteta.

POST SCRIPTUM – OSNOVNA LITERATURA

O Bleiburgu postoji veoma obimna literatura, koja se kreće od najraznovrsnije publicistike, memoaristike, dokumentaristike, pa sve do historiografskih i viktimoloških istraživačkih i naučnih studija i rasprava.

Ovom prilikom, izdavam neke od najvažnijih naslova, uz kratko pojašnjenje i komentar. Većina ovih djela dostupna je i online: Google je naš prijatelj.

Martina Grahek Ravančić: *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*. (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje.) Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015. — Radi se o do danas najpotpunijoj studiji, posvećenoj pitanju Bleiburškog zločina i temeljnoj polaznoj referenci. Autorica je djelatnica Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, magistrirala je i doktorirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na problematici Bleiburga i poslijeratne komunističke represije; dugogodišnji je istraživač na projektu "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraču". Prvo izdanje monografije (iz 2009.) dostupno je i online.

Michael Portmann, "Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory During and After WWII". *Tokovi istorije*, Beograd, 1-2/2004, 45-74. — Veoma informativan i kvalitetan članak u kome se

iznose objektivne procjene ukupnog broja žrtava komunističkog terora i represalija na području Jugoslavije. Autor je, inače, djelatnik Austrijske akademije nauka, odnosno Instituta za proučavanje Habsburške monarhije i Balkana.

***Crimes committed by totalitarian regimes: reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*. Ur. Peter Jambrek. Ljubljana: Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008.** — Obimna zbornik radova sa javne rasprave posvećene zločinima totalitarnih režima na području Europe. Veći broj radova se bavi zločinima jugoslavenskog komunizma, uključujući i različite aspekte Bleiburškog zločina.

Dominik Vuletić, "Kaznenopravni i povijesni aspekti bleiburškog zločina", *Pravnik*, vol. 41, No. 85 (2007), 125-150. — Izuzetno informativan i koristan pravni članak koji Bleiburški zločin iz 1945. sagledava u svjetlu tada važećih pravnih propisa, analizirajući i pitanje odgovornosti.

Vladimir Geiger, "Tito i likvidacija hrvatskih zarobljenika u Blajburgu". *Istorija 20. veka*, 2/2010, 29-52. — Autor se bavi pitanjem odgovornosti jugoslavenskog državnog, vojnog i partijskog vrha, na čelu sa Josipom Brozom Titom, ujedno se kritički i polemički osvrćući na različite pokušaje iskrivljivanja, relativiziranja i osporavanja Bleiburškog zločina. Dr. Vladimir Geiger je dugogodišnji djelatnik Hrvatskog instituta za povijest i voditelj projekta "Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i poraču", jedan od najboljih istraživača i poznavalaca komunističke represije i zločina u završnici rata i neposrednom poraču.

Vladimir Geiger, Martina Grahek Ravančić: "Jasenovac i Bleiburg između manipulacija i činjenica". U: Andriana Benčić, Stipe Odak, Danijela Lucić (ur.), *Zbornik radova: Jasenovac – manipulacije, kontroverze i povijesni revizionizam*, Javna usta-

nova Spomen područje Jasenovac, 2018., 19-63. — U svjetlu najvažnijih utvrđenih činjenica o Jasenovcu i Bleiburgu autori se bave primjerima manipulacija s ova dva zločina.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Prir. Zdravko Dizdar et al. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005. — Zbornik dokumenata komunističke provenijencije od kojih se mnogi direktno odnose na Bleiburški zločin. Postoje još tri toma koja su naknadno objavljena, a odnose se na pojedine dijelove Hrvatske.

Mitja Ferenc: "Tezno – najveće prikriveno grobište u Sloveniji. O istraživanju grobišta u protutentkovskom rovu u Teznom (Maribor)". *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, No. 3, 2012., 539-569. — U radu posvećenom najvećoj masovnoj grobnici u Sloveniji, autor na osnovu arhivske građe i iskaza svjedoka opisuje likvidacije u protutentkovskom rovu u Teznom, te iskopavanja, ekshumaciju žrtava i istražna sondiranja. Mitja Ferenc je, inače, ugledni slovenski historičar, profesor Univerziteta u Ljubljani, dugogodišnji član vladine Komisije za prikrivena grobišta.

Mitja Ferenc, "(Zle)Huda Jama. Zločin u rudarskom oknu Barbara rov u Hudoj Jami kod Laškog". *Hereticus*, Vol. IX, No. 1-2, 2011., 37-53. — Članak o jednome od najjezovitijih mjesta zločina koji su do sada otkriveni.

Omer Hamzić, "Oni su odstupili" – *Blajburg 1945. i Bošnjaci u historiografiji i sjećanjima: primjer Gračanice*". *Društvena i humanistička istraživanja*, vol. II, no. 2 (3), 2017., 145-165. Autor se osvrće na kulturu sjećanja i specifičnu percepciju Bleiburškog zločina u narodnom pamćenju Bošnjaka na primjeru gračaničkog kraja.

Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića: Likvidacija "narodnih neprijatelja" 1944-1953*. Knjiga prva. Beograd: Službeni glasnik, 2015. — Obimna studija posvećena

različitim vidovima represije na području Srbije, između ostalog donosi podatke o pogubljenjima i masovnim grobnicama. Autor je djelatnik Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, član i sekretar Državne komisije za tajne grobnice ubijenih od septembra 1944. (koju je 2009. osnovala Vlada Republike Srbije).

Nihad Halilbegović, "Iskustva u istraživanju stradanja Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu: masovne likvidacije i masovne grobnice u Sarajevu 1945.-1949." U: *Zbornik radova s naučnog skupa "Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu"*, Sarajevo: Udruženje "Mladi muslimani", 2012., 225-246. — Autor donosi ranije nepoznate podatke o masovnim likvidacijama i grobnicama na području Sarajeva.

SUMMARY FACTS ABOUT BLEIBURG

This overview, based on the relevant scientific literature, provides the most basic data and facts about the mass crime which is referred to under the general term Bleiburg in the historiographical literature. It was a pre-planned and systematically executed crime of horrific proportions in which at least 80,000 people were brutally executed without any court procedure or base in law. The Bleiburg massacre is only a part of the systematic reprisals, of the violence and terror of the Yugoslav communists which were keen on eliminating the greatest possible number of their real and potential political enemies during their struggle for the establishment of absolute power and the implementation of their revolution. Mass extrajudicial executions, such as similar events that took place throughout Yugoslavia, were an integral part of such a policy. It was a coldly calculated and preconceived act that was primarily ideologically motivated. Allegations on the excessive nature of the crime and revenge as the main motivation cannot withstand critical historiographical examination. The historical facts on Bleiburg should not be seen through the prism of political manipulations and abuses of these facts.

No crime of this magnitude was spared of its fair share of abuse and mythomania. The question on the manner and form of commemorations and other manifestations of public memory as well as the political messages are irrelevant in this context. Forms

and contents of such kind can be criticized, but to negate and challenge the crime itself, to question the fundamental human and civilizational right of victims to remember – that is beyond all reason and moral considerations.



